

حان پوموتسكى (حان پوموت)

تۆركمنلرينگ تاريحيندا آييلغانچ بير صاحيپا

روس پاتيشاسى نينگ ۱۹-نجى عاصرينگ
ايكينجى ياريميندا
اورتا آزياتى باسيپ الماغى نينگ تاريحيندان

حيوا يوموتلارى نينگ غيرغينچيليغا اوغراشى
۲۴-۷ جولاي ۱۸۷۳

حودورلان:

آقميرات گورگنلى

Turkmenovedene žurnaly

Nr. ۱۰-۱۱

Aşgabat ۱۹۲۷

گيريش

"آدامزادى خالاص اتمگينگ حايطراسينا تۆركمنلرى يوق اتمك."

حان يوموت

اندامينگى جۆمشۆلديان شئيله سۆزباشىلى ماقالانى گۆرنۆكلى تۆركمن ماغاريفچىسى، ايلكىنجى تۆركمن پوبليستى غاراشحان اوغلى يوموت حان يا- دا ۆز دۆورۆنده اتلانديرىلىشى يالى حان يومودسكى يازبيدير¹. اول اۆزۆنينگ روس باسيبالجىليغىنى، غانحورليغىنى پاش اديان ماقالاسينا سۆزباشى اديپ گۆكديا هۆجۆم ادن روس غوشونلارينينگ شتابينينگ/ قرارگاهينينگ باشتوتانى گنرال گروكووينگ سۆزلرينى آليپدير. حوت شول سۆزلرم اورسيت پاتيشاسينينگ تۆركمن خالقى بارادا انسان بيگرنجى سياساتى نينگ اۆزنىنى آچيپ گۆركزيار. حان يومودينگ ماقالاسى گچن عاصرينگ ۲۰-نجى يىللارى نينگ آخىرلاريندا يازليپدير، شول واغتلار تۆركمنيستاندا نشير اديليان "توركمنودنى" (تۆركمنيستانى اؤورنيش) ژورناليندا روس دىليند چاپ دىليپدير. شوندان بۇرى بو ماقالا خالق كۆپچۆليگينه يتيرلنوق. اينحا ايلكىنجى گزك شول ماقالانى تۆركمنچا ترجمه اديپ سيزه حۆدۆرليياريس. حان يومودينگ بو ماقالاسىنى سونگرا تاپان صوراتلاريمىز بيلن- ده بيزديك. باش صاحبيادا حيوا يوموتلارينا دگيشلى يرلشديرن صوراتيمىزى مسكوا چاپ بوليان Rodina ژورنالى نينگ ۲۰۰۶-نجى يىلينگ ۱۰-نجى ساتيندان آلدوق.

آقميرات گۆرگنلى

حان يومودينگ ترجمه حالينى قوشماچا بۆلۆمدە يرلشديرديك.¹

گۆڭدپه اورشونا غاتاشان روس گنرالی گروڭدوكوف :

"تۆركمنلر ير شارى نينگ غارا تگمبليدير(لكه سيدير)، انسانيته ايسناتدير

(بى ابرايلىقدير)، ادامزادينگ بو اوتانجا چىداپ گلشینه ديسنه"

(گنرال- ليتنانت م.ن. ترنتوف-ينگ "اورتا آسيانينگ باسيلپ آينيشى نينگ تارىخى"
اتلى كىتابى نينگ ۲-نجى جلدى نينگ ۲۸۰-نجى صاحىپاسيندان آلنان سۆز)

۱۹۲۷-نجى يىلدا اۇنگكى "اورسيت ايمپرياسى نينگ" پاتيشاليق و بورژواز حاكيميتى نينگ بيقىلىپ دارغاماغينا ۱۰ يىل دولدى. اورسيت ايمپرياسى نينگ چاغشاماعى بيلن حاقىقاتدا پاتيشا كولونىياسى بولان تۆركمن ايلي، پاتيشانينگ ديكمه لرى نينگ "مدنييتلى" واغشچىلىقيدان آزاد بولدى و اوز دورموشىنى دۆزماگه گيريشدى.

تازه يتيشن نسيلىنگ كۆپوسىنينگ گچميشينگ پاچىغالى واقعالاريندان حابارى- دا يوق. كۆپلر اول دۇورى گۆرميدىك، دىنگه آز-اويلاق اشديپديرلر. شونونگ اۆچين هم گچميش بارادا دوغرى دۆشونجلىرى پاتيشا زامانى نينگ وجرالىغى نينگ توخمىنى، ميكروبينى تانيپ انگىپ، اولارى يوق اتمآگه ياغدايلارى يوق.

شول سبأپلى- ده بيزده هيچ زادى گلشيدىرمان، هيچ زادى ياشيرمان گچميشى بولوشى -بولوشى يالى بيان اتمليديريس. بو گچميشى بىليان و شونگا داخىللى ماترياللارى اۆزۆنده ساقلايان هر بير ادامينگ بورجودير.

بىز بو مىلى بورجى، پارض ايشى يرينه ينيرمك ميلينه ايرىپ، گۆرنۆشى ساداجا اما مانىسى بويونچا تزاريزمه دگيشلى بيچاق كان زاتلاردان حابار بريان ماترياللارا اساسلانيپ "بىيك اق پاتيشانينگ" قشونلارى نينگ "واغشى حالقلارينگ گۆزۆنى آچماق اۆچين" اورتا آسيانينگ جۆمۆشينه "مدنييتى" آراشان زامانيدان گۆررۆنگ آچماقچى بولياريس.

پاتيشا دۇورينده مرحمتلى تالانگچيلارينگ هم غانحورلارينگ تۆركمن ايليندأكى دن ايشلرى واغشچىلىقلى پسيحولوگىياسى(روحي، روحيه سى) بارادا بىزينگ آيتچاق گۆررۆنگلريمىز انچمه عاصيرلارينگ دوامينداق پاتيشا زيندانلارى نينگ سۆتملىرى نينگ غانحورلىقلارى نينگ و غيرغىنچىلىقلارى نينگ گالرى ياسى توپلانان بد ايشلرينگ دىنگه اوجويپسيزجا بولگيدير. بىزينگ روس تزاريزمى نينگ اورتا آسيا آراشان ايياميدان آلنان يكجه ميثاليمىز دىنگه تۆركمنلرينگ كىچنگرأك بير توپارينا داخىلليدير.

روس پاتيشالارى غادىمدان بۇرى باسيپ آمالارا ايرگىنسيز ييقغىن ادىپ گلبيدير. بو ايمتيلش غونگشى يورتلارينگ اۆستۆنه چوزماق، كىسكى يرلرى باسيپ آماق و حالقلارى غول اتمك اۆچين "كراماتلى روسى" كا گۆندو غارا كا گۆنباتارا ايترياردى. شونونگ يالى هر بير چوزوشدا اولار انسان سۆيۆجىلىكلى (هومانييتار) ايديالارا و **آلتوريزمه** دولانماغا جان اديارلر. پاتيشا شئيله بير چينا برىمسيز يالان سۆزلياردى و اوز "صاديق راياتلاريني- دا"، "يورپا دۆولتلىرىنى-ده" آداماق آلداياردى ولين سونگاباقا شول آيدىانلارينا حۆكۆمتينگ اۆزى-

ده اینانیپ باشلادی. اولار اؤزلرینی عادالاتیگ خاطر اسینا تۆکینیکسیز اورشلارا باش گوشماغا "آدامزادی حالاص اتمک اؤچین" آدام غانینی دؤکماگه و اوبالاری اوت برماگه مجبور بولیان گۆرگۆلیلر جبر چکیانلر حؤکمۆنده گۆرۆپ باشلادیلار.

"آزات ادیجی پاتیشا" آلكساندر II اؤز "بییک" آتا- بابالاری نینگ ایشینی—اورتا آسیانینگ جۆمۆشینه آرالاشماغی دوام تدریب، ۱۹-نجی عاصرینگ ۶۰-نجی ییللاریندا اؤز صادق حیزماتکارلریدیر وپالی گنراللاری کاوفمان، چرنییاویف و بیلکیلری اورنبورگ طاراپدان داشکنده، حوقندا، سمرقندا، بوچارا و حیوا اییام شول و اغتا چنلی دیزا چۆکرلن قفقاز طاراپدان بولسا گنراللار استولتوف لازاروف (لازاریان -ارمنی. اگ) تر-گوکاسوف لوماکین و بیلکیلری حازار دنگزی نینگ گۆندوغار کنارینا ایبریأر.

"آزات ادیجی پاتیشا" بیر و اغتینگ اؤزۆنده گۆنبتاردان هم گۆندوغاردان اورتا آسیانینگ داشینا توپلاردان هم نایزالاردان حالقا غورماغی نیبت ادینیأر. اول بو حالقا بیلن یرلی ایلاتی سیقاجا سالیپ غایغیرمانی غانلارینی دۆکندن سونگ اولاری غوللارا، یوردی بولسا پاتیشا کولونیاسینا اؤیرمگی یۆرگینه دۆویأر. "آزات ادیجی پاتیشا" اؤزۆنه هیچ بیر زادا بورچلی بولمادیق میلونلارچا آدمی آراتلیقدان محروم اتماگه باریأر.

"آزات ادیجی حۆکۆمدار" مدنیت و ماغاریف دال-ده غولچیلیق و غیرغینچیلیق گتیریأر. اونونگ اورتا آسیانینگ بایلیقلاریدیر غادیمی مدنیتی نینگ یادیگارلیکلرینه گۆزی غیزیأر، نبسی اوتوغیار. شونونگ اؤچین-ده اول آچ-آچان تالانگچیلیغا باش گوشیار. امما مونی باشارماق اؤچین گۆنبتاردان "واغشی یورتلارا" "یاغتیلیق" گتیریأن حۆکمۆنده گۆرۆنچک بولیار.

موندان باشغا-دا هیندیستانینگ تۆکینیکسیز بایلیقلاری بارادا باریپ اورتا عاصیرلاردان (۱۴، ۱۵-نجی عاصیرلار) باری اروپانی گۆنۆنه غویمان گلن روایاتلار اونی اورتا آسیانینگ چۆللردیر سآخرالارینینگ اؤستی بیلن تازه تالانگچیلیقلار هم باسیپ آلمالار اؤچین "میفلرده-حماسه لاردا تاریبی ادیرلن هیندیستانا ایمتیلماغا مجبور ادیار. یۆنه هیمالیا داغلاردان گۆنورتادا بیر چاقدان باری حاس "مدنییتلی" باسیبالجیلار—اینگلیسلر اورناشییدی. اولار انچمه و اغتدان باری آدمی توپونگ اغزینا دانگیپ اتماق بیلن هیندیلیری "مدنییتلشدیریپ" یوردیلر. اؤنگر اؤکن باری یوردونگ ییلیگینی سوروپ گلیان اینگلیسلر تالانگچیلیق بویونچا بؤسدرینی غولایلاشدیر جاقمی نامه؟ اولار بیلن هنیز گۆزل هیندیستانا یتمانکأنگ سؤوشملی بولجاق، اؤزلری-ده "یاراغسیز نادانلار" دال-ده آداملاری یوق اتمگینگ اهلی مدنیتلی سریشدرینی اله آلان کم غالماجاق بیرتیجیلار. شونونگ اؤچین "کراماتلی اورسیتینگ" پاتیشالارینا هیندیستانا باریان یولدا غالا غورماق، اورناشماق و آخیری بؤکۆشه تاییار لانماق گرک. بیرتیجیلارینگ ایکسی-ده بیر-بیرینه بلت بولانسونگلار آرالارینداقی بوشلیقدا دیش دگمدیک داتلی سۆنگک—اوغانیستانی، ایرانی، پامیری غویوپ اینگ بییک داغ گریشلیری بولان هیندوکش ینگ و هیمالیانینگ هرسی بیر طاراپیندا یاتدیلار و حایسیسی نینگ آماتینا گلنده بیلکی نینگ اؤستۆنه توپولپ دۆیت-

مۆیت اتجک پورصادینا غاراشدییلار. پامیر داغلاری نینگ اۆستۆندن بو بیرتیجیلارینگ کله لری— دمیرغازیقدان اورسیتدن گۆنورتادان بریتانیدان گۆزه ایلیار. اما بو بیرتیجیلار آیری توخومدان دال. بریتان پاتیشاسی بیلن اورسیتینگ امپراطوری یاقین غارینداش. اولارینگ بیر-بیرینه غاھاری یوق، دیپلوماتیک و سۇدا غاتناشیقلاری یولا غویلان، بیر-بیرینه میحمانچیلیقدا بولیار. اولار اۆز-آرا سۇوشماگه تاییار یۇنه مونونگ سبأی آچلیقدان دال-ده آچگۆزلی لیکدن. اولارینگ طبیغاتی، زاندى شئيله، ایکیسى-ده بایللق داشجاق، اۆزلیرىندن احیز حالقلاری باسیپ آجاق.

شونونگ یالی سبألر گۇرا "ببیک" اورسیت پاتیشاسی اورتا آسیانی باسیپ آلیار، اونونگ ایلاتینی غول ادیار و آنگریق، گۆنورتا هم گۆندوغارا طاراپ سۇوشماگه ایمتیلیار. پاتیشانینگ قشونلاری دمیرغازیقدان و گۆناتاردان سۇوشیپ گلیپ اورش سریشدانینگ و تحنیکانینگ آرتیقماچلیغیندان پیدالانیپ اورتا آسیانینگ حالقلارینی بویون اگدیریلر. پاتیشا دۇورۆننگ روس تاریخیندا و ادبیاتیندا پاتیشا قشونلارینینگ حاربی حرکتلری واصپ ادیلیار. نمرووویچ دانچنکو، کارامزین، ورشچاگین و بیله کیلر روس عسگرلرینی حوت ار ایشینی بیتیرن تۆرکۆستانا هم قفقازا گۆز گۆرکن پالیوانلار دییپ آتلاندریلار، اولارینگ اتمیشینی حاقیقات اۆچین هم آدامزادینگ باهیددی اۆچین گۆرش دییپ بلنت ایدیالار روحوندا بیان ادیلر. اولار بادى هوا واطان سۇویجیلیگه شئيله بیر غیزیقیارلار ولین آنکلی-دۆشۆنجلی بیلملی آاملار دیغینا غارامازدان واقعالاردان باش آلیپ چیقماغی، حاقیقاتا گۆز یتیرمگی باشارماپارلار. اولار روس قشونی نینگ، بو ار ایشینی بیتیرن پالیوانلارینگ باسیبالجیلیغی نینگ ماقصادیندان بی حابار دیغینا، نیرأ سۇرسنگ شونگا انگیاندیگینه، پاتیشانینگ باشتوتانلیغیندا حالقینگ اۆستۆندن آغالیق سۇریان، دینگه اۆز باهیتلرینی آریان کاپیتالیستلرینگ-باپارلارینگ بیر توپاغی نینگ گۆنلیکچیسى حۆکۆمۆده اوچورسيز جییر-جبالارا دۆز گلیپ، سۇوشیاندیگینه دۆشۆتۆپ بیلنوقلار. واصپی اتدیریلپ گۆترگیلنن قشون حۆکۆمتینگ بویروغینا کپسيز-گۆرۆنگسيز تابیین بولوپ اورشا، باشغا حالقلاری ازماگه بار یاردی، غاھریمانچیلیقلى ادرمنلیک گۆرکزیاردی، آچلیق چکیاردی، هلاک بولیاردی. بو ادرمنلیک قشونا شان-شۆهرات کنیریاردی، غاھریمانلارینگ دۆشۆنه مدال داقیلیاردی، اۆلن، مایپ بولان عسگرلرینگ توزان ماشغالاسینا بولسا پنسییا—بیر بیلدا ۳ مانات ۲۵ کۆپۆک تۆلنیاردی.

حيوا تۆركمىنلىرىنى غىران
تۆركۆستاننىڭ اىلكىنچى خاربى گوبىرناتورى روس گنرالى فون-كاوفمان Fon-Kaufman
(۱۸۶۷-۱۸۸۲)

گنرال كاوفمان! بو "شۇھراتلى" آدى كىم بىلمىياز! كاوفمان—آرزو بىلن ياتلانبايان پاتىشا زامانى نىنگ— "آزات ادىچى پاتىشانىنگ" دۇرۇننىڭ "واصب ادىلن غانحورى!" اول—پاتىشانىنگ بايارى هم حالانى. كاوفمان— اورتا آسيانى باسيالىچى گنى ينگ (نابغه نىنگ) بىر انسانپورور/گومانىست حۇكۇمدار حۇكۇمۇندە اۇگۇسى يىتيرىلن روياتلارا سىنگن گنرال.

اۇز ادرملىكلرى بىلن بۇتىن اورسيت حۇكۇمدارلارى نىنگ تاجىنه گۇهر داشىنى— "تۆركۆستان اۆلكىسىنى" داقان، بو اۆلكانى بويون اگدىرىپ "اورسيتىنگ بىيك دۇولتىنه" بىرىكىدىرن حوت شول كاوفمان دالمى! اورسيتى اۇران غىماتلى كولونىيا بىلن بايلاشدىران، اورتا آسيادا خاربى ميدان دۇرتمك بىلن حىتايا (چىن)، ايرانا و اوغانىستانا حاوپ دۇردن شول كاوفمان دالمى! روس تزارىزمىنىڭ آسياداقى واغشىيانا حىاللارى باباتدا باسدشى بولان برىتان دۇولتىنى اينجالىقسىزلىغا سالان هم شولدى. كاوفماننىڭ حىزمتلارى! ساناپ تۆكۇردن كان. شونونگ اۇچىن هم واطانى—دا پاتىشا—دا اونونگ غادىرىنى بىلدى.

داشكنت شأخرىنده "بىيك" كاوفمانا حوت اونونگ اۇز آدىنى گۇترىان باغدا اوللوقان يادىگارلىك دىكىلدى. شأخرىنگ باش كۇچسى كاوفمان كۇچسىدى. دمىريول دورالغارىنىڭ بىرىنه—ده اونونگ آدى داقلدى. باشغا دۇرلى گۇرتۇشده اونونگ آدى ابدىلشدىرىلدى. گنرال كاوفماننىڭ اوغلى ھنىزم "كاوفمان توركوستانسكى" دىيىپ اتلاندىرىلبار. دىنگه گچمىشه بلت بولان اورتا آسيانىنىڭ غولچولىغا اۇرۇلمگى نىنگ تارىخىنى بىلئان "غايرى قوم—كىشىلر" اۇزلىرىنى مۇنگلاپ غىران، حودوژنىك (نقاش) ورشچاگىنه "ورشونگ وپفبىوزى" صوراتىنى

چکيب برماڭه سوژه تاپيب برن—تۆركۆستانينگ يرلى ايلاتى نينگ كله چاناقلارىندان داغ دۇردن كاوفمان-دا پاتيشا دۇورۇنينگ بيلكى ظاليم حۇكۇمدار لارينا-دا دگرلى باها بريپ بيليارلر.

بىز—تۆركۆستانينگ حوصوصان-دا تۆركمىنىستانينگ يرلى حالقى كاوفمانينگ و شول حيللى باسبىبالجىلارينگ ادن ايشلرينه باها بريپ بيليرىس و باها برمليديرىس. بىز اولارينگ يۇزۇندۇكى غالپلىق پردىنى سىيرماليديرىس. بو "انسانپور" گنراللاردا انسانپورليگىنگ يوقوندىسى نينگ-دا يوقدوغىنى، واغشىچىليغىنگ نأچه ديبىنگ باردىغىنى ثبوت اتمليديرىس. بىز كاوفمانينگ اورتا آسيانى باسبىپ آلىش اييامىندان دىنگه يکجه ايزودى سلجورنيميزده هم پاتيشانينگ بو "ببيك مدنيتلى و انسانپور" وكىللىرى نينگ حاقىقى كشى دولى آيدىنگلاشيار، مسه-مأليم يۇز چيقيار.

۱۹-نجى عاصيردا تۆركمىنلرنگ اورتا آسيادا ايه لآن توپراقلارى حأضيركى ياشايان ترورتورىياسينا دولى ديين يالى غابات گليار: **حازارينگ و آمى درياتينگ آراسيندا- گۇنباتاردان گۇندوغارا اوستيورندان و مانگىشلاقدان غاراسووا چنلى، چندير سومبار آقارلى و سونگرا گۇندوغارا كۇيتداغىنگ دميرغازىق اينگنگىلدىن مازار شريفه كليفا-أ چنلى ياپراپ ياتان يورت تۆركمىنلرنگكىدى.**

بىر ياريم ميلليون غولاي ايلاتلى (سان ۱۹۲۷-نجى يىلا دگىشلى-آگ) تۆركمىنلرنگ آغلاباسى اوزلرينى بۇتینلى ارکين آدمالار حاساپلايدىلار. هيچبىر آغالىغا بويون بولمايدىلار. **كأبىر تۆركمىن طاىپالارى ايرانينگ حيوانينگ و بوچارانينگ راياتلارى حاساپ ادلسه-ده بو دىنگه سۇزده غالياردى.** روس قشونلارى ايلكىنجى گزك ۱۹-نجى عاصيردا حازار دنگزىنينگ گۇندوغار كنارينا چىنلاقاى آرلاشپ باشلايدىلار. ايلكى مانگىشلاغى سونگرا شاغادامى، مىخالووسك (بالقان) آيلاغىنى ۱۸۸۰-نجى يىلدا-دا چكىشلىرى ايه ليدلر.

۱۸۸۰-نجى يىلدا باشلاپ بو كنارا اورسيتىنگ انچه گزك يانى حاربى توپارلى ايلچىلر و دىپلوماتىك هم سۇدا اكسپديتسىيالارى گلدلر. اولار گپلشىگكلر آرقالى غاتناشيق آچدىلار، نامدىر بىر زادى توتارىق دىيب تۆركمىنلرنگ حوققلارنى اللرىندن آلىپ، آدانىنگ كنارلارنى بىلكى پونكتلارنى ايه ليدلر. شونونگ نتىجىسندە آلكساندوروفسك فورتى، شاغادام و بالقان آداسيندا بركىتملىرى آشيرادا-دا دنگىز استانسىياسى دۇرأپ اولار قفقاز قشونى اۇچىن بازا بولۇپ حيزمات اتدىلر.

۱۸۷۹-نجى يىلدا بو يردن گۇكديا اكسپديتسىيا (حاربى يۇرىش) /شول واغت يومشاقلىق بيلن "اكسپديتسىيا" دىيلىپ اتلاندىرلىلاردى. اول درى-داغىن ادلىندن سونگ ۱۸۸۰-نجى يىلدا غايتادان اكسپديتسىيا اوغرايدلى. سونگرا آحالى باسبىپ آلماق اۇچىن آشغابادا-دا بارىلدى. ۱۸۸۴-نجى يىلدا تىن، مارى، غوشغى ايه لندى.

شول بىر واغتىنگ اۋزۇندە روس قشونلارى اورنبورگ طاراپدان هم داشكندە، حوقندا، سمرقندا و بوچارا سۆيشىپ گلياردىلر. ۱۸۷۴-نجى يىلا چىلى بو شاحرلر و رايونلار روس قشونلارى نىنگ الينە گچدى. دىنگە حيوا و بوچارا باسلىپ آلىنمادى. بو يۇرىشلر اورتا آسيانىنگ باسلىپ آلىنماغى دىيلىپ اتلاندىرلىياردى. رىسى ماغوماتلاردان باشغا-دا روس ادبىياتىندا-دا، داشارى يورت ادبىياتىندا-دا آيرى-آيرى آدمالارىنگ دۆرلى واغتا يازان ياتلامالارى بار. باسبىالجىلىغىنگ سۆتملىرى واغشىچىلىقلارى بارادا حاتتا رىسى ماغوماتلارىنگ اۋستى بىلن هم بىلىپ بولىار، باشغا چىشلردە بولسا اول واغشىچىلىقلار آچ-آچان بىان ادبىلار. بىز باشغا بىرلىرىنگ آيراتىن-دا "غايرى قوملاردان بولانلارىنگ" كىمدىر بىرىنىنگ ياتلامالارىنا و يازغىلارىنا سالغىلانمارىس، چۆنكى اولارىنگ طاراپگۈبلىكە آيدىلماغى مۆمكىن. بىز اورتا آسيانى باسپىلماغا گۆنۈدن-گۆنى غاتناشان گىرال ف. كاوفمانىنگ امرىندە غوللوق ادن قشونىنگ اهللى بو بروقلارىنا و سرانجاملارىنا بىلت روس افسرىنىنگ يازغىلارى بىلن تانىش بولىارىس. شونلوقدا بىزىنگ الېمىزدە گىرال-لىتىنات م. ترنتىوف-ىنگ انچمە بىلدىن سونگرا ۱۹۰۶-نجى يىلدا يانگى آرقايىن و اوبىكتىف ياغدايدا دوكونتلر اساسىندا يازان كىتابى- "اورتا آسيانىنگ باسلىپ آلىنىشىنىنگ تارىخىندان. ايكى جىلدلىك."

اوقىجىلارىنگ اۋزلىرى اوقاپ گىرگىنى آلا رىالى دىنگە بو كىتابىنگ آدىنى گۆركىمك بىرلىك يالى بولوپ گۆرۈنىار. امما بو كىتابى تاپماق قىين. مىثل گىرال كاوفمانىنگ "يوموتلارى غىرىپ تۆكتىمك" حاقداق بوىروغى بىلن باغلىلىقدا گىرال گروودوكوفىنگ ادن دوكلادى (چىقىشى) بارادا هېچ كىم بىلنوق. بو بوىروق هم دوكلاد پاتىشا گىراللارى نىنگ تۆركۆستاندا ادن اهللى ايشلرىنىنگ اۋستۆنى آچىار واغشى باسبىالجىلار حۆكمۆندە اولارى دولى پاش ادبار، "انسانپورولىك مدنىتلىك و بىيك ايدىلار" پردىنى سىرىار. شول سببلى گىرال ترنتوفىنگ كىتابى نىنگ و دوكونتلرى نىنگ دىنگە آدىنى گۆركىمان اىسىم اورتا آسيانىنگ باسلىپ آلىنىشىندان آيراتىن بىر اپىزود حۆكمۆندە گوزغالان "تۆركمىنلرى غىرماق" مىسلە سىنە دگىشلى بىرلىرى بىلن سىتاتالار آرقالى تانىشماق بىچاك ضروردىر.

تۆركۆستانىنگ گىرال-گوبرناتورى (فرماندار نظامىسى) فون-كاوفمان يىواش-يىواشادان داشكنت، حوقندا، سمرقند و بىلە كى شاحرلىرى، داش-تۆركىندكى اوبالاردىر بىرلىرى بىلن يىودوپ پاتىشا حۆكمۆتى نىنگ عمومى پلانىنا لايىقلىقدا حيوا و بوچارانى-دا دمىنە سورماغا تاييارلانىياردى. اورتا آسيانىنگ ھىز باسلىپ آلىنماق حازار دىنگى بىلن آمى دريانىنگ آراسىندا قى تۆركمىنلرىنگ دۆرلى طايپالارى نىنگ ياشايان اركىن توپراغى بولسا قفقازداقى حارى بولباشچىلىغا غالىدىرىلدى.

كاوفمان بىرىتىجى حايوانلارىنگ اۋز اولارى نىنگ اۋستۆنە بۆكچك بولاندا چىلمششى يالى اىيام چىلنىدى، يۇنە آچ-آچان سۆوشماگە، توتوشماغا ياغدايى نىنگ يوقدوغىنا دۆشۈندى، چۆنكى تۆركۆستانىنگ اهللى باسلىپ

ألان شأحرلرى بويونچا أونوق گارنيزونلار (پادگان) بۇلۇن قشونلارى نىنگ گۇبۇنە بىل باگلانوقدى. شونونگ اۇچىن هم اول اوز دأبىنە گۇرا مكيرليگە باش غوشدى.

اول اۇنگۇرتى حيوا حانى سىد راھىم بىلن دىپلوماتىك غاتناشيقلارا باشلادى، اونگا گۇنى نىنگ يىتندىگىنى، "بىيك اق پاتىشانىنگ هم قول ياپىاندىگىنى" شئىلە هم واغشى بويون اگمىزك تۇركمىنلارنىڭ—يومتلارنىڭ غارشىسىنا حانا حوكمان كۇمگە گلگى، بو "بويى يوغىن راياتلارى اونونگ آياغىنا يىقىلار يالى

اتمگى" يۇرگى نىنگ كۆيسىأندىگى حاقدى آغزىندا آش غاتىقتادى. گنرال كاوفمان بو سۆيىچى سۇزلر و وادالار بىلن بىر تىجىلىقتا "اق پاتىشانىنگ حۇكۇمتىندىن" كم غالىشماچاق حيوا حانى نىنگ اووگىنى ايقلاپ، گۇونىنى اولادى و حيوا گلپ گۇرمك حانىنگ اۇزى بىلن دوشوشماق بارادا چاغىرىش آلپ بىلدى.

اول واغتلار حانلىغىنىڭ ايلاتى اوتروملى اۇزىكلردىن حانا بويون اگدىرلن چاروا طابىيالاردان شئىلە هم بللى بىر درجە دە حان بىلن اونگوشمايان، اونگا بويون اگمىك ايسلمە يان يومت تۇركمىنلردىن عبارادى. حانا بويون ايلات حيوا شأحرى نىنگ تۇورگىندە—امى دريانىنگ بويوندا سووارىش كاناللارى نىنگ يوقارسىندا، يومتلار بولسا دمىرغازىق-گۇناتاردا داشحوز، يىلانلى، كۇتۇرگىچ شأحرلرى نىنگ ياندىنا سارىغامىش چۇكتىلگى نىنگ تۇورگىندە چۇلدە—سووارىش كاناللارى نىنگ آياغىندا جىلمىندى. شونونگ اۇچىن هم سوو آلماقدا گۇزباشدا اوتوران اۇزىكلر هم—دە حان عملدارلارينا باغلىدىلار.

فون-كاوفمان اىچاليلارنىڭ كۇمگى بىلن حانلىكداقى اهللى ياغدايى اۇورندى. حانىنگ آغىرلى يىرلىنە بلد بولدى. "اورتا آسيانىنگ باسلىپ آلنىشى نىنگ تارىخى نىنگ" ۲-نجى جلدىندە گنرال ترنتوف شئىلە يازىار:

"اىچاليلارنىڭ يۇرىشى اۇچىن غاتى كۆپ چىقدايى غويىرىلدى. بو توپارلار دۇيە بارىنى غىردىلار، تۇركمىنلرى تۇردوردىلار، شىدىپ بو واغشىلاردا بىزە غارشى الەنج دوشمانچىلىق دۇرتدىلر، شول هم سونگرا قفقازلى لارىنگ حيوا يۇرىشىنى پوچا چىقاردى" (۶۹-نجى ساح).

حيوا حانى نىنگ آغىرلى يىرى يومتلارنىڭ اۇز دىيىلىلىگى، بويون اگمىلىگىدى. حان اولاردان غورقىاردى، اولارا گۇيىچى—دە يىتئوقدى. شونونگ اۇچىن هم اول يومتلارنىڭ ارکانا دورموشىنى آغىزدىرقلاماقدا اول-روسلار باشغا كىم هم بولسا كۇمگىنى ھۇس بىلن آلقادى.

كاوفمان هم يومتلارنى يودارماندى. ايكى سانى يىرتىچى—پاتىشانىنگ و حيوا حانى نىنگ باھىيتلرى بىر-بىرىنە غابات گلدى. "يارىم پاتىشا كاوفمانىنگ و حيوا حانى نىنگ آغزى بىرىكىدى"، اولارىنگ "دوستلۇغى و آغزى بىرلىگى" بارحا بركىدى.

روس حاكىمىيىتلىرى نىنگ حاساباتلارى بويونچا (ادى آغزالان كىتابىنىڭ ۲-نجى توموندا: "جمى ۲۲۵ مۆنگ يا-دا مليوندان غاوراق تۆركمىن بار، حيوا حانلىغىندا بولسا ۳۵ مۆنگ اۋىلى يا-دا آيال-اركىگىنى غوشانىنگدا ۱۷۵ مۆنگ تۆركمىن بار. اولار غونگشولارى- حيوالى لارى-دا بىر-بىرىنى-ده تالايارلار، حانا بولسا غولاق آسمايارلار." (س.۶۹)

اورسىت امپراطورى گىرال كاوفمانا بوپروق بردى—حيوا گۆز گۆركىزىلى. "حيوا گۆز گۆركىزىلى" دىيىلمىگىنە كاوفمان و اونونگ اگىندىلىرى "تۆركمىنلرە جزا برىلى" دىيىپ دۆشۈنىۋرلر. ماترىباللاردا حوت شىئىلە دىيىلىپ ھم آيدىليار:

"... بوغسام توتوش اكسپىدىتسىيالاىنىڭ ماقىسادى عامالا آشمان غالاردى و روس قشونلارىنا حانلىغىنىڭ چاگىندىن چىقماق بولمازدى، بو بولسا ھۆكۆمدارىنىڭ حيوا گۆز گۆركىزىم باراداقى امرىنە غارشى گلىدى." (۴۷-نجى ساح)

"گىرال كاوفمان حانلىغا اۋز اكسپىدىتسىيا توپارى بىلن گلىپ، تۆركمىنلرىنىڭ وكىللىرىنى بىغناماغا بوپوردى. ۱۸۷۳-نجى يىلىنىڭ ۳-نجى ايوونىندا (جولاي) كاوفمان تۆركمىن آساقغاللارىنا اۋزۋنىنىڭ موندان بىلاك تالانگچىلىغىنا و حانا بوپون اگمىلىگە چىدام ادىپ بىلمىگىنى، اگىر شو زاتلار بىنە-دە غايتالانسا اوندا "رحىمسىز داراجادىقىنى" آيتدى." (۲۶۶-نجى ساح)

شىئىلە لىكە گىرال كاوفمان بىر طاراپدان-ا "ھۆكۆمدارىنىڭ حيوا گۆز گۆركىزىم باراداقى امرىنى" بىرىنە يىتيرىۋردى، شول بىر واغىنىڭ اۋزۋندە-دە "تۆركمىنلرىنىڭ گۆزۋنىنىڭ اودونى آلىپ اولارى بوپون اگىرىمك اۋچىن "حيوا حانىنا كۆمكلشىۋردى. ايلاتا بولسا كاوفمان باشغا زادى آيدىاردى. "كاوفمان دوغروسى حالقا غارشى دال-دە دىنگە حيوا حانى نىنگ و اونونگ وزىرلىرى نىنگ غارشىسىنا سۆشپاندىگىنى جارنامالاردا انچمە ساپار اىغلان اتدى. بۇنە اورش بولان حالاتىندا نۆكر برىمك شىرطى بىلن حان حواندارلىغىنا آلنان چاروالارا بو زاتلارى نأدىپ دۆشۈندىرىجك." (۲۶۶.ساح)

سونگرا گىرال كاوفماننىڭ طالاپ اتمىگى و آياق دىراپ دورماغى نىتىجىسىندە دىوان (حان ھۆكۆمىتى) اھلى ايلاتىنىڭ، شول حاشاردا تۆركمىنلرىنىڭ-دە روس حارىيلارىنا بللىنلن نىرخدا آذىق گىنيرملىدىگى حاقادا قارار اتدى. ياغى شول قارار بويونچا ايلات اۋز ياغىسىنا چۆرك برىملىدى.

گىرال ترنتوف بو بارادا اۋز بللىگىنى آيدىار:

"اكە يان، اورمايان چاروا آذىغى نىردىن برىسىن؟ تالانگچىلىق-دا غاداغان ادىلن. حاتتا يارىم چومرى، يارىم چاروا تۆركمىنلرىنىڭ ھم بو طالابى بىرىنە يىتيرمىگىنى اۋنگۆندىن آيدىپ

بولجاقدى، سبابى دىيىنىڭ گچن يىلىنىڭ حاصللى اولارىنىڭ اوز بوغازىندان گچىدى، تازە
حاصل بولسا ھنيز يىتىشوقدى. " (۲۶۶ ساج)

گنرال كاوفماننىڭ ايلاتىنىڭ حوت اوزۇنە جزا برماگە روس اكسپىدىتسىيا توپارىنا اذىق برمگى باراداقى طالابى
شئىلە بىر باشا بارماجاق ولين اول ھىچ حىلى ئبوت ناما-دا مأتاچ دال. بو طالابىنىڭ مانىسى و ماطلابى ايچىقغىچ
گۈزە دۆرتۆلپ دور. كاوفمان ايلاتى "ھۆكۆمىنىڭ—ھىوا حانى نىنگ و گنرال كاوفماننىڭ بوپروغىنى يرىنە
يىتىرمە يان" ھۆكۆمۇندە چىقىغىنىز گۇنە سالماق اۋچىن بىتيرىپ بولماجاق طالاب بىلدىرىار. اول شئىدىپ اكپىدىتسىيا
توپارى نىنگ موندان بىلكى حرىكلرىنە بەھانا "ياويز زورولقيدان گلىپ چىقان" شول حرىكلرى اقلاماغا توتارىق
گۈزلىار.

گنرال كاوفمان جارنامالارىندا-ھا "دىنگە ھانىنگ و اونونگ يارانلارى نىنگ غارشىسىنا سۇوشيان" دىيىاردى،
اۋزى-دە ھاقىقاتدا ھان بىلە ال-الە برىپ حرىك ادباردى، اھلى واغشىچىلىغىنى و سۆتملىرىنى ايلاتىنىڭ غارشىسىنا
گۈنۆكدىرىاردى.

تۆركمىنلرىنگ روس قشونلارى اۋچىن اذىك گتىرمگى بارادا تابشىرىق برندە كاوفمان اونى يرىنە يىتيرىپ
بولماز يالى ادىپ قوردى. دىيىنى ادىلمانى اۋچىن جزابرىش سىياساتى باشلادى.
ادى اغزالان كىتاپدا شئىلە آيدىليار:

"ھنيز اورسىت طازاپىندان بوپون اگدىرىلمىدىك ارات ھىوادا و اركىن صأھرادا ياشايان
تۆركمىنلرىنگ غولاق آسماياندىغى اۋچىن كاوفمان اولارا پول سالغىدىنى سالدى. سالغىدىنگ
مۇچىرى كىسگىتلىنىدە "اولارى بللى-كۆللى توزدورماقدان ساقلانىپ ھايىنى آماق—بو غولابدا
اۋزۇنە گلزم يالى دىيىپ، ھانا بوپون اگمىكلرىنى و غاراشلى بولماقلارىنى غازانماق" گۈز
اۋنگۇندە توتولياردى" (۲۶۷ س)

كاوفمان تۆركمىنلرە پول سالغىدىنى سالىپ اق ساقغالارىدىن ۱۲-سىنى اۋز يانىندا ضامون ساقلادى. كىتاپدا بو
بارادا شئىلە دىيىليار:

"بو اۋزبولوشلى چارە. حوت سالغىدى كىمدن، ناچە بىغنامالىدىغىنى كىسگىتلاپ بىلجىك، سۈزى
دىنگىلجىك آدمالارى توساغلىقدا غاباماق. موندا ھر ادىپ-ھىسىپ ادىپ تۆركمىنلرىنگ
غاھارىنى گتىرمىك، اولارىنگ آراسىندا تولغونشوق دۆرتىك اۋچىن الدە بارى ادىلندىگى، ھىچ
زادىنگ اۋنسدن دۆشۈرىلمانىلىگى گۆرنۆپ دور..."

"بوموتلارى سالغىدى دولى و چالت تۆلمآگە مجبور اتمىك اۋچىن گنرال گولىواچوفىنگ
باشتوتانلىغىندا جزا برىجى توپار اىرىلدى...توپارىنگ ھاطارىندا "دارى نىنگ اىسىنى آماغا"
و "ھاق اىشىنە غوشانت غوشماغا" مۆمكىنچىلىك برىلن بلوك نوواملىنىسى، درشرن سىپىوف،

گرینوالد یالی آوانتوریست افسر لر باردی. البته بیر زات گنگ: تۆرکمندر سالغیت برمکن
هنیز بویون غاچیرانوقلار، اولارینگ اؤستونه بولسا اییام جزا بریجیلر ایبریلیار" (۲۶۷ س)

كاوفمانینگ توپاری نینگ حیوا گیریشی. (ویکی پدیا)
"روس گۆیچلری نینگ حیوانی باسیپ الیشلاری حاقیندا" واسیلی ورشچاگینگ اثری.

آرخیولاردا یوموتلارینگ اؤستونه جزا بریجی توپار ایبرلن واغتیندا کاوفمانینگ، گنرال گولیواچ- آ برن
تابشیریغی ساقلانیپ عالیپدیر. ۱۸۷۳-نجی ییلینگ ۶-نجی اییولینداقی (جولای) ۱۱۶۷ نومرلی تابشیریغینگ
کأبیر یرلری بیلن گنرال ترنتوف کیتابی نینگ ۲-نجی جلدی نینگ ۱۶۹-نجی صاحبیاسیندا تانیشدیریار:
"یوموتلارینگ آراسیندا سالغیدینگ بیغناالشینا یاقیندان گۆزگچیلیک اتمک اوچین سیزینگ ۷-
نجی اییولدا توپار بیلن غازوادا گیتمنگیزی، شول تایدا توپاری آماتلی یرده برلشدیرمنگیزی
حاییش ادیارین. اگر-ده یوموتلارینگ پول بیغناماق بیلن مشغوللانمان، قشونا غایتاویل برماگه،
بلکی-ده گۆچۆپ گیتماگه تاییارلانیانیدیقلارینی گۆرسنگیز اوندا سیز شول بادا غازاوات یابی-
نینگ و اونونگ شاخالاری نینگ بویوندا یرلشیان اوبلارینگ اؤستونه باریپ یوموت
اوبالارینی و ماشغالارینی بۆس-بۆتین توزدورماغی و غیرماغی، املاکلرینی، ماللارینی و
بیله کی زاتلارینی اللریندن آماغی تکلیپ ادیارین."

گنرال ترنتوف بو تابشیریق بارادا شیله تکلیپ ادیار:

"مگرم دۆشۆكلی بولسا گرک. املاگی زورلاپ آمالی دییلنی، غیرمالی دییلنی تۆرکمندر
دگیشلی."

۳ ۲ ۱

حيو (غازوات) اورشوندا روسلارنىڭ جزا بروجى توپارىنا بولباشچىلىك ادن گنراللار:
 ۱. چرنىيايف ۲. گوليوچوف ۳. حيوا اكسپدېتسىياسىنا غاتناشدىرىلان اورنبورگ
 توپارى نىڭ حاربى باشلىغى گنرال لېتانت وروكين

كاوفمان بو تابشيريغىنىڭ نوسغاسىنى اورنبورگ اوكروغى نىڭ (حوزه) تۈركۈستانداقى وكىلى برفكىن-نىڭ
 يرينه گچن پولكوونىك/سرھنگ سارانچوفه ايبريار. اول هم بو دوكونتى كرېزانوسكه ايبريار. كاوفمانه
 گۇرۇپ و باسدش بولان كرژانوسكى بو دوكونته و بوپروغا بگنيار.

"۶-نجى اييولدا سارانچوفىڭ اوزۇنه-ده ۱۱۶۹ نومرلى گۇركزمه برىلدى. اوندا گلوخووسكى ساريغاميشدان
 دولانىپ گلندن سونگ اورنبورگ توپارى نىڭ "حوجا ايلي"-يه دال-ده، قيزيل تاقيرا گىتملىدىگى آيدىليار... اكر-
 ده تۈركمنلرنيڭ غايتا اول برمك يا-دا گۇچۇپ گىتمك ايسلياندىگىنى گۇرسنگيز دسسىنه يوموتلارنىڭ
 اوبلارنى و ماشغالالارنى غىرىنىڭ و ماللارنى هم املاكلرىنى اللرىندن آلىنىڭ. سۇزلىرى باشغراق هم بولسا
 مانىسى بىر: ماشغالالارى غىرمالى، املاگى بولسا اللرىندن آلىنمالي."

گۇرۇپ اوتورساق غادىمى واغشى زامانلاردا-دا ۱۹-نجى عاصىردا "بىيك آرت ادجى اق پاتىشانىڭ"
 وكىلى، يوقارى حاربى بىلىملى اوزۇنى بىركمىز مدنىتلى آدم حاساپ ادیان گنرال كاوفمان آداوچىلىغا، ايكى
 يۈزلىلىگه، پسلىگه آرقايىن باش غوشيار. كىسكى نىڭ يوردونا سوسورلىپ گىريار و اورش ايغلان اتمزدن
 دىنگه بىر الى ياراغ توتيان ارکك گۇبكىلى لرى دال، آيالارى و چاغالارى-دا غىرماق بارادا بوپروق بريار. ايسم
 بو "مدنىتلى لىكمىدېر؟" اونونگ واغشىلىغى، غان اوجاقلىغى اھلى بيله كى واغشىلاردان غانورلاردان گچيار.
 هونلار، آتيللار، تيمور لنگلر، چنگيز خانلار و بىلكلر چاغالاردىر آياللارا ال دگىرمأندىرلر، دىنگه يسىر
 آلىپدىرلار...

كاوفمان و تزارىزم شو هم شونگا منگزش واغشىچىلىقلارى نام بىلان اكلاب بىلجكأ ؟

كوزاكلار (قزاقلار) - ويكى وپديا

تۆركمنلر اۆز اۆيۆنده، چۆلده ياشاردىلار، كاوفمانا دگنوقدىلار، اونونگ بيلن ايش ساليشان يرلرى- ده يوقدى، اونونگ بيلن اورشلارى هم يوقدى. بو باسيبالجيلارينگ اوزلرى بيرتيجى و واغشىلار، مدنيتت حاقتا "آيبلانچ واغشىلار" (تۆركمنلرى شئيلىه حاصيتلنديربيديرلر- آگ) حاقتا آيتماغا حاقلارى بارمىقا؟ سون-سونگلار گنرال ترنتوفينگ آيديشى يالى گنرال كاوفمانينگ "يۆزۆنى غيزديران و اوزۆنى آقلاماغا سينانشان گزكلرى" آز بولماندير. يۇنه چاغالاردير آيالارى پاخيئنانلى اۆچين دال-ده بو پاخيئلامانى گوز گورتيله ادنليگى اۆچين، ياغنى ۱۱۶۷ نومرلى تابشيرىغى اۆچين يۆزى غيزاربيدير.

هممسينه سبأپ بولان زات-دا كاوفمانينگ قشونيندا تۆركۆستان اوكرؤگيندا دميرغازيق **آمريكانينگ بيرلشن اشتاتلارينينگ حابارچيسى بللى يازيجى اسكايلر-ينگ بارديغيدى**. كاوفمانينگ واغشىلاريني شول اسكايلر دؤنيا ياپييدى. كاوفمانينگ زامانداشى، اونونگ تۆركۆستانداكى ادرمنليكلىرى نينگ گؤزلى شايدى ترنتوف بو واقعالارى شئيلىه بيان اديار:

"بللى يازيجى اسكايلر آمريكان اچليسينه ابيريان راپورتلاريندا تۆركۆستان اوكرؤغيندا أهلى گۆرن-اشيدن زاتلاريني بيان اديپ، كاوفمانينگ ۶-نجى ابيولدا قشونلارا برن ۱۱۶۷ نومرلى بوپروغى حاقتا-دا يازبيدير. بو راپورت آمريكانينگ ديپلوماتيك آگنتلرى نينگ رسمى ماتريالارى نينگ قيزيل كيتابيندا چاپ ديليدير.

اونونگ تاثيرى يۇنه- مۇنه بولمادى...روسلار باشى بوزوقلارا ماخصوص واغشىچيليقدا، ظالمليقتا عاييلانياردىلار".

گنيريليان فاكتلار اساسان-دا بوپروغينگ تكستى روس مطبوغاتى نينگ (رسمى واطان سؤيؤجى مطبوغاتينگ) غاھاريني گنيردى. بو تكست و اسكايلرينگ آيديانلارى نينگ دوغروديغينا شؤپهه دوردى. **بيلكى**

بیر آمریکانلی نینگ - ژورنالیست مک-گاحان-ینگ حابارلاری توتاریق ادیلدی چونکی اولاردا شول بویروق حاقدا هیچ زات آیدیلانوقدی.

"بیز اسکیلر یلان سوزلییار، چونکی شونونگ یالی بویروق اصلا بولماندیر- دیییب، دلیل گتیریاردیك. گورکزمه بولسا بویروقدیر، یونه ولی باشغا ژورنالدا بللیگه آلنان ("ترنتوف. ۲-نجی جلد ۲۶۷ و ۲۶۸ سس)

مک گاحان

(۱۸۷۸ استانبول--۱۸۴۴ آمریکا)

غالماغال اولا یازدی. ایندی بو "دیپلوماتیک یانغینی" سؤندورملیدی. کاوفمانا اوزونی آقلاماق گرکدی. اینحا- دا آبراینا شک یتیرلن پاتیشانینگ و گونونه دگیلن "غاردان آراسا" پاتیشا بایارلاری نینگ شوهراتلی عسگرلرینینگ مرتبه سینینگ غوراغینا دوزلی رسمی حیزماتلار بیلن و مطبوعات اورگانلاری چیقیدیلار. اولار دوکومنتلری یوبماقدان، باشغا طاراپا چکجک بولماقدان و هر دوزلی غالیقلاردان چکینیپ دورمادیلار. بو بارادا آدی آغزالان چشمه ده شئیله دیییلیار:

"کاوفمان ایلکی (اوغلان کیمین) شئیله تابشیریغی برندیگینی اینکار اتجک-ده بولدی. سونگرا "یوزونی غیزاردیپ" حامانا شول تابشیریقداقی آیدیلان ضابون سوزلر یونه بیر سوز آوادلانماق اوچین اولانیلان آنکلاتما، اولارا سوزمه-سوز دوشونیلمگینه من گوناکار دال دیییب دوشوندیریش بردی".

تورکوستانینگ گنرال گوبرناتوری، قشون باشلیغی کاوفمان یوقاری وظیفائی ایلاپ اوتوران حالینا بوتین ایلینگ اونگونده اوز آیدان تابشیریغیندان بویون غاچیرماغا-دا مونونگ حایری دگماندن سونگرا بولسا بورنی سؤمؤکلی اوغلان کیمین اوزونی آقلاجاق بولماغا-دا اوتانانوق.

کاوفمانینگ تابشیریگیندای "مایوف" دیین بیرى اوز حوواندارینی غوراماغا چالیشیار. بو حاقدا کیتاپدا شئیله یازلییدیر:

"تورکوستان ادارالاری نینگ(گنرال گوبرناتورینگ رسمی اورگانی) رداکتوری جزابریش توپارینا گونودن-گونی غاتناشان مایوف، آیدیلانلاری یالانا چیقارماق اوچین دیییسنگ اوغورسیز سینانیشیق اتدی. اول کاوفمانی گروتسکینی، گولیواچوفی و اسکوبلوفی واصپ اتمکدن باشلادی. حامانا اولار "وزلری نینگ غورانیلماغینا ماتأچ دال" چونکی "بو شخصیتلر

شئله بىر عاقىللى، شئله بىر زهينلى و بىيىك مرتبه لى ولين كآبىر يازىچىلارنىڭ غلامىندان سىچرايان شىلتىق اولارنىڭ آبرايىنا شك يتيرىپ بىلمز". مايفونىڭ اوزى بولسا "توتوش روس قشونى نىڭ غوراغىنا" چىقىدۇر.

مايفونىڭ تارىپ ناماسى "ماترىاللاردا-دا" بىرلشدىرىلىپدۇر، يۇنه مونونىڭ گرگى يوق اكن چۆنكى بئىله كى ماترىاللار "اونونىڭ اينكار ادیان زادىنى گۆرۆنگىسىز ثبوت دىار.

البته اول مشهور بوپروق دىبىلىيۇنىڭ يوقدوغىنى، قشونىڭ ھىچ زاتدان حابارى نىڭ بولمانلىغىنى گوليوچوفنىڭ اۆته گچمچكديگىنى كاوفماننىڭ بىلنديگىنى ...آيدىار. (اگر بىرېنه يتيرمىك گرگ دال بولسا اوندا نام اۆچىن تابشىرىق بىرلىيار؟) بو تابشىرىغىنىڭ تىكىتىنى چاپ اتمزدن مايفونىڭ اوزى شئله يازىار: "گنرال كاوفماننىڭ تابشىرىغىندا آيالاردىر چاغالارا چىلى تۆركمن ايلاتى نىڭ ھىمىنى ھوكمان غىرماق طالاپ ادىلىپدۇر (۲۶۷ و ۲۶۸ سس)

البته مايفونىڭ بو ناصىقىلاماسى ياپا-دا دگنوق، سبابى تابشىرىغىنىڭ آصىل نوسغاسىندا آيدىليان زاتلارا چاپراز گلىيار. موندان باشغا-دا "دىنگە ارىكلرى غىرماق" - ايسىم بو واغشىلىق دالمى، ارىكلر غىرلىسا اولارنىڭ ماشغالالارى نىڭ-دا ھلاك بولجاقدىغىنى انگلادماپارمى نامە؟

مايوف سونگرا: "ھوقند بارادا آيدىلاندا بولسا بىز اول پرده-ده حانا كۆمك اتمك، بويون اگمىانلرى عاقىنا آيلاماق ايسلدىك. اسكوبوفنىڭ ظالمىغى باراداقى گۆرۆنگلر بولسا بولوغىسىز، مىش-مىشلاردان و غىبتدان باشغا زات دالدىر."

گنرال ترنتوف مونونىڭ اۆستونى يتيرىار: "كپىنىڭ غىسىغاسى روس قشونىنى غىردى-دا!! (۲۶۹ س)

روس پاتىشاسى و اونونىڭ سرىكرده لرى گنگ اداملار-او! اولار توتوش آسيدا سىلپاپ و حانلارا اولارنىڭ اوز راياتلارنى نوغتالاماغا حاقىقى بويون اگدىرماگە "كۆمكلشيارلر" اوزلرى ھىم ھىچ حىلى باھىيت ارنوقلار. كاوفماننىڭ اورتا آسيدا قى واغشىلارنى جىنابلار مايفونىڭ و كاوفماننىڭ اقلاماغا سىنانشىقلارنى نىڭ مطبوغاتدا چاپ بولماغى بىلن باغلى لىقدا اينە آدى آغزالان كىتاپدا شئىل دىيلىار:

"كاوفماننىڭ اۆزى بىگرنن حالقىنىڭ اولودان-كىچا ھىمىنى حوت غىرماق ايسلاندىگىنە ايندى شۆپھە لنىپ اوتوراسى ايش يوق. ماترىاللارنىڭ ۵۱-نجى صاحىياسىندا كاوفماننىڭ آقساقاللار آيدان سۆزلرى بار: "جزا الھىچ بولار، اۆزۆنگىزىڭ ماشغالالارنىڭ كىزىڭ و اھلى املاگىزىڭ حاراپ بولماغى نىڭ گۆناكارلرى سىزىڭ اۆزۆنگىز بولارسىڭىز!"

شوندان سونگ ھىم كىمدىر بىرى شۆپھە لنىمگىنى دووام اتسە اوندا كاوفماننىڭ ۱۰-نجى ايبولدا گوليوچوفە ايبىرن ۱۲۱۷ نومرلى يىنە بىر تابشىرىغى بىلن تاناشىلىنىڭ. بو-دا باشداقى ايكى تابشىرىق يالى ماترىاللارنىڭ يانىنا

غوشولیبیدیر. بو تابشیریقدا کاوفمان لاگرده ساقلانان آساقغاللاری غوبیرندیگینی هم-ده اولارا اگر-ده ایلات گۆچۆپ گیدمان غارامات ییغناماق بیلن مشغولانسا اوندا گولیواچوفینگ اولاری تالامای غویوپ ادیان ایشلرینه گۆزگچیلیک ادیب باشلاجاقدیگینی، یۇنه گیتماگه چالاجا سیناشیق ادیسیرلر بویون سینمازاق طایپانی اووچدان توتما غیرماق باراداقی اۆز بویروغی نینگ یرینه یتیریلجکدیگینی آیداندیغینی حابار بریار.

ماتریاللار ۱۸۸۳-نجی ییلدا کاوفمان اولندن سونگ چاپ ادیلن-ده بولسا اولار حاص ایررآک، اۆزی-ده حوت اونونگ رداکسییاسی (تصحیح) اساسیندا تاییارلانیدیر. ۴۰-نجی صاحیپادا، ۶-نجی و ۲۰-نجی سطرلرده گولیواچوفه و سارانچوفه یریلن تابشیریقلار یومارلانیدیرلیپ: "بۆس-بۆتین... و اولارینگ ماشغالالارینی غیرماغی..." سۆزلر سیدیرلییدیر "ماتریاللارینگ قشوندیسیندا (ضمیمه) بولسا بو سۆزلر ایریلماندیر. (۲۷۰ س)

سونگرا ترنتوف واقعالارینگ اۆزۆنی بیان ادیار. یۇنه بیز اولار حاقدا گۆرۆنگ ادمان دینگه گنرال ترنتوفینگ اۆز کیتابیندا ۲۷۱-نجی ۲۷۲-نجی صاحیپالاردا بیان ادیلن کأبیر یرلرینه سالغیلانماق بیلن چاکلنیار.

اسکایلر کیتابی نینگ ۲-نجی جلدی نینگ ۳۵۹-نجی صاحیپاسیندا گولیواچوفینگ حرکت گیشمزدن اۆنگ اهلای کوزاک افسرلرینی (غازاق- یۆرینه روس عسگری .اگ) ییغناپ آیلدیغی یا-دا ارککدیگینه یا یاشینا غارامازدان هیچ کیمه رحم اتملی دألدیگی حاقدا کاوفماندان آلان بویروغی بیلن اولاری تانیشدیراندیغینی یازیار. گولیواچوف قفقاز افسرلرینه یۆزلنپ سۆزۆنینگ اۆستۆنی یتیریار: "سبز چرکسلرینگ ادیشی یالی اویلانپ دورمازدان بویروغی یرینه یتیررسینگیز دیبپ طاما ادیارین، آیال ارککدیگینه، یاشینا غارامازدان همسینی اۆلدۆرینگ."

غارری قفقاز پولکوونیکى (سرهنگی) کوینیتازده مونگا شئيله دیبیدی:

- البته سیزینگ بویروغینگیزی کمینی غویمان یرینه یتیرریس. اطلی قشونینگ باشتوتانی- نینگ حرکتلری اونگا الهنج بیر زادینگ بویرولاندیغینی ثبوت ادیار. ایسم اول "چرکسلرینگ ادیشی یالی" اۆز مئیلنه شئيله پیسلیک ادیب بیلر اۆیدیانگیزی؟ اونونگ کومانداسی (یولباشچیلیغی) آستیندا مئلم پاتیشانینگ نبیرلریندن ی.م.لیختنبرگ-ینگ، بارون کریدنر فون.گرینوالدی داغی باردی. ایسم اولار چرکسلرمی نامه؟ اولار حاتتا کوزاکلی لر (غازاق) هم دأل آخیرین."

"آق پاتا" بریلندن سونگ گنرال گولیواچوفینگ قشونی تۆرکمَن اوبالارینا دۆکۆلپ، گۆزه ایلن آدمالاری واغشیلارچا غیریپ باشلادی. ایلات اورشا تاییار دألدی شونونگ اۆچین هم غاچپ غوتولماغا سینانشماقدان باشغا علاج تاپمادیلار. بو اطرابینگ تۆرکمَنلری اوبالارینی

تاشلاپ چۆللره و كۆل لرینگ آراسينا گيزلنماگه حاولوقديلار. آيلار و چاغالار آرابالارا مۆندۆريلدى، اركلر بولسا آتا مۆنۆپ، غاييب بولدولار، چۆنكى اولار قشون آيلاردير چاغالارا دگمزدىيىپ حاساپ ادياردىلر. اما قشون هيچ زادا پارح غويمان غارشىليق گۆركزمياتليگينه غارامازدان كيم دوش گلسه غيرباردى. آطليلار غاچىپ بارىانلارىنگ ايزىندان يتىپ اووچدان توتما هممىنى پاىخىنلارديلار".

غازاوات اورشى مك. گاحانىنگ كىتابىندان²

تۆركمنلر املاكلرىنى و ماشغالالارىنى غالديران ماحاللارى البته جارنامالارىندا اييام "آمان" ايغلان ادن روسلار بيچاره آيلاردير اوغلان-اوشاقلارا ال غالديرار دىيىپ اصلا پىكىر اديپ-ده بىلجك دالدىلر. اولار ايزلارىندان ياويز بوپروغى كۆره-كۆر يرينه يتيرىجى "چركسلىرىنگ" - بلوكلارىنگ، كرىدزلىرىنگ، فون-گريووالدارىنگ (هجومه غاتناشان افسرلر- آگ) هم شولارا منگزشلىرىنگ اوقدورلىپ گلىاندىكلرىندن بى-حابارديلار (۲۷۲ س)

اؤنگداكى آرابالاردا كۆله بارىپ گىرن تۆركمن ماشغالالارى نىنگ ايزىندان يتنلرىنده كوزاكلارىنگ الهنج گۆرنۆشه گۆزلىرى دۆشدى. چۆنگه كۆلۆنگ ايچى اوغلان-اوشاقدان آيال-ابتاتدان، ياش و غاررىدان لىيسىدى. هممى قايىپ گلىان كوزاكلاردان غاچىپ كۆله اوزلىرىنى اورويدىرلار. هيچىسى- ده آنگىرقى كنارا يتىپ بىلمدى. بو يرده ۲ مۆنگه قولاى تۆركمن هلاك بولدى... " (۲۷۲ س)

² J.A.Mac Gahan: Campaigning on the Oxus and fall of Khiwa. London. 1871

"۱۰-نجى اييولداقى (جولاي) گۆركيزميسينده كاوفمان بو ايش اوچين گوليوچوفى اوودى و اونونگ حركتلرينه عاقيللى-باشلى، غوجيرلى حركت ديبپ باها بردى. اول اهلى اوبالارى اوتلادى" (۲۷۳ س)

داشارى ايشلر مينيسترليگينينگ ايشگارى **بينبرگ Beinberg** -ينگ ۱۸۷۷-نجى ييلدا "تۆركمئلرينگ حيوا و امى دريا بۆلومينداكى روسلارا غارائشى حاقيندا" ديبين آت بيلن يازان يازغيسى دينگه آلتى آيدان سونگ ۱۸۷۹-نجى ييلدا دينگه غوليازما گۆرنۆشونده چاپ ايدلىدى. بيز بو ياغدايدان تۆركمئلرينگ باشيندان اينن پاخينچيلىغينگ يئنه بير طاراپى حاقيندا ايلكىنجى گزك بيلپ غالديك. بينبرگ بو بارادا شئيله يازيار:

"گنرال فون كاوفمان حيوادان گيتمزدن اوزال سيد راخيم حان بيلن بير شرط نامه باغلاشدى. اونونگ يرينه يتيريلجكدىگينه دينگه حان اوز حانليغيندا حوجاينلىق اديپ بيلن ياغدايندا بيل باغلاپ بولجاقدى. يۇنه حان دينگه روس قشونلارى تۆركمئلره هيچ بولماندا اولارينگ اينگ اساسلارينا-يوموتلارا جزا برماگه، آسيالى لارينگ آيديشى يالى اولارى چاپماغا كۆمك ادن ياغدايندا اولارا چاره تاپپ بيلجكدىگيني بوين آدى. گۆرنۆشى يالى كاوفمان دينگه حانينگ گۆنۆندن تورماق ايسلاپ، تۆركمئلره سالغيت ساليپدير و اونونگ تۇلنيپ باشلانماغينا- دا غاراشمان اولارى غيرماغى بوپروپدير." (۲۷۸ س)

يوقاردا هم آيديشيميز يالى بو يرده ايكي سانى بيرتيجى سؤتمكار آغيز بيريجديريپ اوز بللى تالانگچيلىق، باسيباليش و غولچولوق پروگرامامسিনি عامالا آشيريپدير. كاوفمان بولسا دسسينه "مدنييتى" اروپالى لاردان وينبرگينگ سۆزى بيلن آيتسانگ: "آسيالا" اوورۆلدى و بيرناچه آياللارى و چاغاللارى ينگنديگيني دابارا تدى. بو واقعالاردان گنرال ترنتوف دوغروچيل نتيجه چيقاريار: "اديل غاديمي دؤورلرداكي يالى كۆره-كۆرليك بيلن "اور" ديبينگ گۆزلرينى چيقارجاكدىقلارينا بيل باغلاديلار... بت باغت كوزاكلار مگرم اگر اوزلرينه غالسا "بيچاره زنانلاردير چاغاللارى كرچانلريندن حوت دووزاحى بويلانلاريني غوى گۆررديلر". شوندان سونگرا باشغا نام ديبجك!

ایلکینجی تۆرکمن سودیپاسی، یوریستی
نیکولای نیکولایویچ یومودسکی /
حان یومودینگ ترجیمه حالی

(۱۸۶۸-۱۹۲۸)

نیکولای نیکولایویچ یومودسکی، آنامحمد (غاراشحانینگ) اوغلی. آنامحمد بولسا مشهور حازار یاقا تۆرکمئلرینگ حانی قیات حانینگ آغتیغی یاغشی مأمدینگ اوغلی. آنامحمد یاش اوغلانقا، ۱۸۴۵-نجی ییلدا پتربورگا کتیریلپ حاربی مکدپده اوقادیلپار. پولکونیک/سرهنک درجه سینه یتن آنامحمد ۱۸۸۶-نجی ییلدا شاغاداما آرادان چیقپار. حان یوموت ۱۸۶۸-نجی ییلینگ ۲۰-نجی آوگوستیندا پودولسک *Podolosc* گوبرناتولگیگیندا (مسکوانینگ غولاییندا) دوغولپار و ۱۹۲۸-نجی ییلینگ آوگوستیندا آشغابتدا آرادان چیقپار.

قیات حان. مورایفینگ چکن صورتی

حان یوموت ۱۹-نجی عاصرینگ آیاغیندا ۲۰-نجی عاصرینگ باشلاریندا تۆرکمئلردن اوروستده تربیه لنن آداملارینینگ بیرى. اول ۱۸۸۷-نجی ییلدا پولتاوا کادت کورپوسینی (حاربی مکدبینی) ۱۸۸۹-نجی ییلدا پتربورگدا ۱-نجی پاولوسک حاربی مکدبینی غوتاریار. سونگرا ۱-نجی زاکاسپی (حاضیرکی تۆرکمینیستان) آتیجیلیق (اوق آتماق) باتالیونینا (گردانینا) ایشه ایبریلپار. ۱۹۰۲-۱۸۹۵-نجی ییللاردا یومودسکی زاکاسپی نینگ حاربی، حالق کۆچپیلیگی ایشلر ادرا سیندا و "دورون" (اوبا آدی) پرستاولیغیندا (اداره) ایشلیار. ۱۹۰۲-نجی ییلدا یومودسکی پتربورگداقی حاربی-یوریدیک (حقوق) آکادمیا اوقووا گیرپار و ۱۹۰۷-نجی ییلدا اونی غوتاریار. ۱۹۰۹-نجی ییلا چنلی پتربورگدا باش شتابینگ آسیا بؤلومینده ایشه آلنیپ غالینپار. یومودسکی

۱۹۱۰-نجى يىلدا پود- پولكوونيك (نايب سرهنگ) درجه سينده كآ اوتستاوكا مجبورى بازنشسته ليگه چيقاريليار، وظيسيندن بوشاديليار. اول سونگرا داشكنت سود پلاتاسينا (دادگستري) ايشه ايبيريليار. ۱۹۱۳-نجى يىلدا اركين يوربست (وكيل دعاوى) بولوپ خصوصى آدوكاتلىق ايشى بيلن مشغوللانيار. ۱۹۱۷- نجي يىلداقى "فورال بورژواز-دموكراتيك" رولوتسياسيندان (غوزغالانگ) سونگ يومودسكى زاكاسبيده واغتلايين دورديلن توركمن اجرابنه كميته آدى ميللتچى حوكومتينگ حاطارينا غوشوليار(اركين توركمنيستانى قورماق حاقيندا حركت اديار. آگ) يومودسكى ۱۹۱۸-نجى يىلدا ايشچيلر و سولداتلار دپوتاتلاريني ننگ كراسنوودسك بولومى نينگ باشليغينا سايلانيار. ۱۹۱۸-يىلدينگ ۱۱-نجى ايبولندا زاكاسبيدا آق-گوارديياچيلار اوندان اوز حوكومتينده بيدالناماق ايسليار، اما يومودسكى اولار بيلن حيزماتداشليك اتمه يار (توركمن سووت انسيكلوپدىياسى)

۱۹۲۰-نجى يىلدا قيزيل قشون كراسنوودسكىنى باسيپ آليپ، چلكنه قولاياندا حان يوموت ايرانينگ چاگينداكى قوملارى نينگ باشايان بىرى كوموشدا گوجوپ گيديار. اول حان بولانسونگ اونونگ ايزى بيلن توتوش طايباسى هم گوجيار.

زاكاسپى فرونتى نينگ يولباشچيلارى والرمان كويبيشوف، پاسكوتسكى بيلن غايغيسيز آتابايف حان يومودينگ يانينا توركمن اشينگى گيديريپ ايجالى ايبيريلر. ياغدايى اوورنن ايجالى يومودسكى نينگ اوزى بيلن گونى گيلشيك گچيرمك قارارينا گليار. "سووت حوكومتيني قبول ادنلرينگ هممى غوللوعا آلييار" ديب اول سوز بريار. گنرال كوروپاتكينينگ اشتابيندا آديوتانت بولان يومودسكى بولشويكلرينگ همملرى غوللوعا آجاغينا مونگكورليك اديار يونه اسپسپاليستلرى قيزيل قشونا غوللوعا الماق بارادا لنين ينگ گوركز مه برنديگى بيلن ايجالى اونى اينانديربيدير. شوندا سونگرا حوس بيلن واطانا دولانجاقدىغيني يومودسكى ايغلان اديدير.

ايجالى فرونتينگ يولباشچيلاريندان رسمى حات گتيرمگى وادا بريدير: "حان آغ!! سيز بو يرده غالسانگيز-دا حور بولمارسينگيز، اول بللى، يونه سيز بيلن بارىك گلن تيره دشلرينگيز يات يورتدا حورلانار اولار غاريپ آخىرى" ديب يونكى حالق اوچين بولشويكلرينگ ناحيلى آجايب دورموش تاييارلانديغيني گوررونك بريدير. واطانا دولانماغا رسمى چاقىلىق آلان نيكولاي نيكولاويچ يومودسكى (حان يوموت) اهلى تيرده شلرى بيلن توركمنيستانا گليار.

بولشويكلر حاكمييتى ايه لاندن سونگرا حان يوموت موسكوا گيديپ ايلكى حوت استالينينگ اوزى سونگرا بولسا بوتينسا يوز ياشوليسى م.كالنين بيلن دوشوشيب توركمن اوغلانلاريني مسكوادا اوقاتماق اوچين يورپته بير مكدبينگ اساسلانديريلماغي اوغروندا آادا اديار. شئيديب مسكواونينگ اتگينه "سوسنويبار" ديبين يرده "توركمن ماغريف اويونينگ" (توركمن آنگ-بيليم) اويونينگ ديبونى توتيار. اول توركمن بيگيتلرينى بو يره گتيريب اوقاتماقدا ياداوسيز زأحمت چكيار و ۱۹۲۶-نجى ييلا چنلى اوزى مكدبه مودورليك اديار. ۱۹۲۷-نجى يىلدا سىرقاولان حان يوموت آشغابادا دولانيب گليار و عومرونينگ آخىركى ييللاريندا توركمن دولت اولكانى

اۋورنیش موزی ینگ دیرکتوری بولوپ ایشلیار. اونونگ اوغلی غاراش حان (یومودسکی غاراش نیکولایویچ) بللی گئولوگ عالیمی بولوپ ینیشیار و تۆرکمنلرده یکه-تاک لنین بایراغی بیلن سیلاغلانان ادام حۆکمۆند تاریخا گچیار³. (ژوزنالیست آشورقلی بایری نینگ یاتلامالاریندان)

کابیر ماغوماتلارا حان یومودینگ عثمان آحونینگ جمهوریت غورماق اوغروینداقی گۆرشینده تۆرکمنصأحرالی تۆرکمنلره یاردام برندیگی آیدیلیار. اونونگ دوغانی لالی حان بولسا شول واقتلار کۆمۆشدیه-داکی تۆرکمنلرینگ حاری مكدبینه تآلیم بریدیر هم اونگا یولباشچیلیق ادیدیر.

A. Gürgenli

³ Türkmen Sowet Ensiklopediyasy. 3-nji tom